

ВСТУПНЕ СЛОВО

«Слухай, ну будь же ти людиною!» — скільки разів у житті, не замислюючись, ми повторювали подібні фрази! Бути людиною — що, здається, може бути простішого й очевиднішого! Хоча є ще одна, сильніша формула, здавалось би, теж самоочевидна, - «справжня людина». «Се Человек!» - виголошував Шевченко в поемі «Тризна». І, нарешті, всі пам'ятають фразу з п'єси Горького «На дне»: «Человек — это звучит гордо!»

Як мольєрівський Журден не підозрював, що він говорить прозою, так і ми не підозрюємо, що мало не щодня обговорюємо давню філософську проблему про природу людини.

Подібні мовні звороти ґрунтуються на припущенні, що людина сама по собі, за своєю природою є носієм високих цінностей, і нам слід зрозуміти, в чому ці високі цінності полягають. І привести умови нашого життя у відповідність із високим призначенням людини.

Мимоволі збиваєшся на іронічний тон, коли починаєш порівнювати сутність людини з умовами її існування - і одразу виникають підозри, що вся ця висока романтична риторика — не більше, ніж рештки ілюзій. Так, добро в природі людини — але ж і зло теж у людській природі!

Сьогодні увагу суспільства привертають набагато болючіші конкретні питання, ніж ті, що їх здатна запропонувати абстрактна філософська література. Однак і вічні проблеми, що над їх розв'язанням билися кращі уми людства впродовж століть, неочевидним чином, невидимими нитками пов'язані з актуальним сьогоденням.

Пострадянське суспільство страждає від розладнаності економіки, навіть широкий і не надто освічений загаль уже знає інфляція і дефолт; старі суспільні цінності втратили сенс, хоч ще й не повністю, нові багатьох встигли розчарувати, а інколи виявляються традиційними і глибоко архаїчними, ледве припасованими до новітньої ритори-

ки. Палкі прихильники ліберальної демократії сподівалися, що з крахом авторитаризму на просторі колишнього СРСР станеться спалах економічної активності і таке саме економічне чудо, яке після війни сталося на руїнах агресивних тоталітарних «держав осі». Однак дійсність виявилася складнішою, менш зрозумілою і неприємнішою, ніж очікувалося.

У країнах, що сформувалися на теренах СРСР, немає навіть чітких програм майбутнього — прогресивність нерідко ототожнюється або з реставрацією давніх втрачених цінностей і ідеалів, або з млявими спробами зберегти рештки комуністичної спадщини. Несподівані процеси відбуваються і в демократіях Заходу, які мають свої за давніми серйозні проблеми і явно не можуть слугувати зразком, з якого треба просто списувати правила життєдіяльності.

З одного боку, історичний досвід ніби говорить про те, що існують вічні людські цінності, відхід від яких дорого коштує суспільствам; з іншого боку, не вмирає відчуття відносності й умовності «усього святого».

Увесь світ, від найрозвиненіших центрів західної цивілізації до найглухіших закутків планети, живе в просторі інформаційного суспільства і вимагає нової філософії життя.

Пропонована праця являє собою спробу сформулювати погляд на цінності сучасного суспільства, який із певної загальної позиції охоплював би різні сторони функціонування останнього. Автор прагнув бути логічним і послідовним, але написати не академічну філософську монографію і не ідеологічну платформу, а щось на зразок нарисів на задану тему. Не приховую, що прагнув обґрунтувати засобами, придатними для філософії сучасності, певний світогляд, який, здається, і сьогодні, як і в інші часи, перебуває під загрозою. Це — світогляд гуманізму, що виходить із уявлення про людину як вищу й абсолютну цінність.

Під час розгляду проблем, пов'язаних із філософією гуманізму, виникають принципові труднощі методологічного характеру. Гуманістична проблематика формується в так

званий філософії життя, яка завжди мала напівесеїстський характер і далека була від точних методів аналізу й елементарної доказовості. Класичний твір філософії життя XIX ст. — «Так говорив Заратустра» Фрідріха Ніцше — взагалі є художнім твором, написаним у стилі релігійно-пророцькому, близькому до стилю Святого Письма. Аналітична філософія, або філософія «логічного емпіризму», будувалась згідно зі строгими критеріями, близькими до критеріїв точних наук, але вона залишається в основному поза межами проблематики філософії життя. Найближче до останньої підійшла філософія структуралізму, що використовувала поняття та емпіричний матеріал точного аналізу математики, природознавства й історії культури для побудови гуманістичної концепції природи людини. Разом з тим структуралістська філософія людини і культури мала, очевидно, певні вади, які дали змогу останнім часом говорити про її кризу і навіть занепад.

Радянські філософи останніх десятиліть існування СРСР, критично налаштовані щодо офіційної ідеології, шукали розв'язань, близьких водночас і до гуманістичних концепцій філософії культури, і до раціоналістичної строгості аналітичної філософії. Це було зумовлено опозиційністю до псевдонауковості та прихованого аморалізму того різновиду політичної релігії, який звав себе «марксистсько-ленінським вченням». Можливо, тому в нашу ідейну спадщину входить настирливе бажання сполучити гуманістичну спрямованість із теоретичною коректністю. Один із варіантів такого сполучення і пропонується нижче.

У цій праці враховано попередні публікації автора, зокрема монографії «О философском анализе языка науки» (К., 1966), «Философские вопросы семантики» (К., 1975), «Рациональность и измерение человеческого бытия» (К., 1997), «Очерк истории логических идей в культурно-историческом контексте» (К., 1980), «Червоне століття» (К., 2001), «Мировоззрение древних славян» (К., 1985), «Нарис історії культури

України» (К., 1999); «Культура. Енциклопедія України» (К., 2009), «Микола Гоголь» (К., 1989), «Григорій Сковорода - філософія свободи» (К., 2007), а також статті й належні автору розділи колективних книг; основні положення цих публікацій я поділяю і нині, хоча в чомусь змінив чи уточнив позиції. Однак не приховуватиму, що останнім часом із зрозумілих причин логіка і філософія науки цікавить мене насамперед як органічна частина філософії культури, тобто в кінцевому підсумку філософії людини.

Хочу висловити вдячність усім колегам, з якими порушені проблеми обговорювались, а також студентам Національного університету «Києво-Могилянська академія», яким у різних формах ідеї цієї книги викладались у курсах, що читались впродовж кількох років.